

COVID-19-UN QLOBAL MALİYYƏ BAZARINA TƏSİRİ

Xülasə

Ölkələrin maliyyə strukturlarında əhəmiyyətli dəyişikliklər bir çox ölkələrdə köhnə investorlar tərəfindən yaradılan “domino effekti”nə səbəb olmuşdur. Qlobal bazarda COVID-19 pandemiyası təsirinə görə müxtəlif iqtisadiyyatlarda görünməmiş narahatedici təsirlərə səbəb oldu ki, bunlar yalnız 1920-ci il depressiyası ilə müqayisə edilə bilər (Corbet et al., 2020). Üstəlik, bütün ölkələr böyük səhiyyə böhranı, ciddi xarici tələb şoku, qlobal maliyyə şəraitində kəskin azalma və iqtisadi fəaliyyətə ciddi təsir göstərəcək əmtəə qiymətlərindəki enişlə üzləşirlər. Bundan əlavə, Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatı (ÜST) tərəfindən COVID-19-un qlobal pandemiya elan edilməsi qlobal maliyyə bazarlarını silkələdi. Məqalədə qlobal maliyyə bazarına COVID-19-un təsiri araşdırılır, bu sahədə bir sıra araşdırma nəticələri təhlil edilir.

Açar sözlər: qlobal, maliyyə bazar, pandemiya, COVID-19, iqtisadi böhran

Shahnur Khagani Valiyev

Impact of COVID-19 on the global financial market

Abstract

Significant changes in the financial structures of countries have caused a "domino effect" created by old investors in many countries. Due to the impact of the COVID-19 pandemic on the global market, it has caused unprecedented disturbing effects in various economies, which can only be compared to the depression of 1920. Moreover, all countries are facing a major health crisis, a severe external demand shock, a sharp decline in global financial conditions, and a drop in commodity prices that will have a serious impact on economic activity. In addition, the declaration of COVID-19 as a global pandemic by the World Health Organization (WHO) shook global financial markets. The article examines the impact of COVID-19 on the global financial market, and analyzes a number of research results in this field.

Keywords: global, financial market, pandemic, COVID-19, economic crisis

Giriş

Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatının COVID-19-u pandemiya elan etməsi ilə bütün dünyada birjalar kəskin ucuzlaşmağa başladı. Səhm qiymətlərinin reaksiyalarını təhlil edən bir sıra COVID-19 araşdırmaları milli və beynəlxalq fond bazarlarında təşviş ticarətinin (ing. panic trading) və artan dəyişkənliyin olduğunu göstərdi. Güclü qorxu və təşviş ticarətinə görə Hindistanın Milli Fond Birjası (NSE) və Bombay Fond Birjası (BSE) 15 gün ərzində iki dəfə 13 Mart və 23 Mart 2020-ci il tarixlərində elektrik açarından istifadə edərək ticarəti dayandırdı.

Elektrik və ya Dövrə açarı (ing. circuit breaker) termini fəvqəladə hallarda birjada ticarəti müvəqqəti dayandırmaq üçün istifadə edilən tənzimləyici tədbirdir. Elektrik açarları təşviş satışının qarşısını almağa çalışır və həmçinin manik alışı (ing. manic-buying) zamanı da işə salına bilər. Onlar adətən fərdi qiymətli kağızlar, eləcə də S&P 500 kimi geniş bazar indeksləri üçün istifadə olunur. Elektrik açarları dünya üzrə birjalarda qiymətlər əvvəlcədən müəyyən edilmiş səviyyəyə çatdıqda ticarəti dayandırmaqla avtomatik işləyir. Mövcud elektrik açarları sistemi keçmiş böhranların nəticələri əsasında bir neçə dəfə yenidən işlənmişdir.

2020-ci ilin mart ayında ABŞ-ın S&P 500 fond birjası 10 gün ərzində dörd dəfə elektrik açarından istifadə etməli oldu (Economic Times, 2020:7). Birjaların əksəriyyəti COVID-19-un yaratdığı böhrana

mənfi reaksiya verdi. Bu onun göstəricisidir ki, dünya maliyyə bazarları fors-major və siyasi hadisələrə həssasdırlar və dərhal refleksiv reaksiya nümayiş etdirirlər.

ABŞ qaydalarında S&P 500 İndeksi 7%, 13% və 20% düşdüyü zaman ticarəti dayandırmaq üçün təyin edilmiş üç elektrik açarı səviyyəsi mövcuddur. 19 oktyabr 1987-ci ildə Dow Jones Industrial Average indeksi təxminən 23% dəyər itirdikdən sonra ilk elektrik açarı işə salındı. 1997-ci ildən sonra ABŞ birjasında elektrik açarlarından yalnız COVID-19 pandemiyasının yaratdığı qeyri-müəyyənlik və təşviş ticarəti səbəbindən istifadə edilmişdir. Belə ki, S&P 500 9, 12 və 16 mart tarixlərində açılış saati ərzində əvvəlki bağlanmış dəyərindən 7% azalma səbəbindən 1-ci səviyyəli dövrə açarlarını işə saldı və 18-də günün gec saatlarında ticarət yenidən 15 dəqiqəlik dayandırıldı. S&P 500-də elektrik açarı işə salındıqda həm Dow, həm də Nasdaq-da ticarət dayandırılır (2).

COVID-19 pandemiyasının təsirləri demək olar ki, bütün dünya maliyyə bazarlarında hiss olunsada, G20¹ ölkələrinin birjalarında bu daha çox özünü göstərmişdir. Cədvəl 3-də ölkənin iqtisadi statusu nəzərə alınmaqla G20 ölkələrinin birja və indeksləri ixtisarlari ilə birlikdə verilmişdir.

COVID-19 ilə bağlı son xəbərlər beynəlxalq mediada ilk dəfə yayıldığı (hadisə günü, t_0) və ertəsi gün (t_1) G20 İndekslerinin Anomal gəlirləri² (AG, ing. Abnormal returns) cədvəl 4-də verilib. Hadisə günü inkişaf etməkdə olan ölkələr – Hindistan, İndoneziya və Cənubi Afrikadakı birjalar mənfi AG göstərdi. Eynilə, Fransa, İtaliya və Böyük Britaniya kimi inkişaf etmiş ölkələrin fond bazarları da mənfi AG məlumatı verdilər (Investment policy framework for sustainable development, 2015).

T_0 hadisə günü Türkiyənin birjası istisna olmaqla, bütün G20 ölkə indeksləri mənfi AG bildirdi.

Cədvəl 1.
G20 ölkələrində birja indeksləri

G20 ölkələri	Birjalar	İndeksler	İxtisar	Ölkənin iqtisadi statusu
Argentina	Bolsas y Mercados Argentinos Exchange	S&P Merva	MERV	İEO iqtisadiyyat
Avstraliya	Avstraliya Qiymətli Kağızlar Birjası	S&P/ASX 200	AXJO	İE iqtisadiyyat
Braziliya	Braziliya Birjası	Bovespa	BVSP	İEO iqtisadiyyat
Kanada	Toronto Birjası	S&P/TSX Composite	OSPTX	İE iqtisadiyyat
Çin	Şanxay Birjası	Shanghai Composite Index	SSEC	İEO iqtisadiyyat
Fransa	Paris Birjası	CAC 40	CAC 40	İE iqtisadiyyat
Almaniya	Frankfurt Birjası	Deutscher Aktienindex	GDAXI	İE iqtisadiyyat
Hindistan	Hindistanın Milli Birjası	Nifty 50	Nifty50	İEO iqtisadiyyat
İndoneziya	İndoneziya Birjası	IDX Composite	IDXC	İEO iqtisadiyyat
İtaliya	Italian Birjası	FTSE MIB	FTSEMIB	İE iqtisadiyyat
Yaponiya	Tokio Birjası	Nikkei 225	NI225	İE iqtisadiyyat
Meksika	Meksika Birjası	IPC MEXICO	MXX	
Rusiya	Moskva birjası	MOEX Russia	MOEX	İE iqtisadiyyat
Səudiyyə Ərəbistanı	Səudiyyə Birjası	Tadawul All Share	TASI	İEO iqtisadiyyat
CAR	Yohannesburq Birjası	JSE FTSE ALL SHARE INDEX	JALSH	İEO iqtisadiyyat

¹ G20 və ya **İyirmilər qrupu** — dünyanın ən böyük iqtisadiyyatına malik 21 ölkəsindən və Avropa Birliyindən (AB) ibarətdir. G20 1999-cu ildə Berlində qurulub. Bu qrupa daxil olan ölkələr dünyada istehsal olunan malların 85%-nə və Beynəlxalq Ticarətin 75%-nə sahibdirlər. Dünya əhalisinin 2/3-si G20-də yaşayır.

² Hər hansı bir layihə üzrə investisiyalar həyata keçirildikdə müəyyən bir gəlirin əldə olunacağı nəzərdə tutulur. Lakin praktikada gözlənilən gəlir real əldə olunan gəlirdən fərqli olur. Bu halda anomal gəlir aşağıdakı kimi hesablanır: Anomal gəlir = Həqiqi gəlir - Gözlənilən gəlir.

Cənubi Koreya	Koreya Birjası	KOSPI Composite Index	KOSPI	İEO iqtisadiyyat
Türkiyə	Borsa İstanbul	BIST 100	XU100	İEO iqtisadiyyat
Böyük Britaniya	London Birjası	FTSE 100 Index	FTSE100	İE iqtisadiyyat
ABŞ	Nyu York Birjası	Dow Jones Industrial Average Index	DJI	İE iqtisadiyyat

Mənbə: Bhanwar S., Rosy D., Sahil N. and Savita R., 2020 Mar., pp.26

Beynəlxalq mediada yayılan COVID-19 xəbərləri t_0 hadisə günündə Türkiyə fond bazarının investorlarının inamını sarsıda bilmədi, ancaq İndoneziya, Braziliya, Cənubi Afrika, Çin, Cənubi Koreya, Yaponiya, Hindistan, İtaliya, Fransa və Meksika bazarları isə mənfi nəticədən xəbər verdilər. AG göstəriciləri birja bazarlarında qeyri-bərabər idi. Beləki, Çinlə yaxın coğrafi və ya iqtisadi əlaqələdə olan ölkələrin birjaları digərlərindən daha çox təsirə məruz qalmışdı. Buna görə də hadisənin ertəsi gün (t_1) Argentinanın MERV birjası bütün G-20 ölkələri arasında ən yüksək mənfi AG və İndoneziyanın IDXC birjası ən aşağı mənfi AG-ni bildirdi (Bhanwar, Rosy, Sahil, Savita, 2020:26).

İnkişaf etməkdə olan ölkələrin birjaları COVID-19 səbəbiylə inkişaf etmiş ölkələrin bazarlarına nisbətən daha çox mənfi təsir görmüşdür.

Aşağıdakı cədvəldə: t_0 = hadisə günü (COVID-19 ilə bağlı son xəbərlər beynəlxalq mediada ilk dəfə yayıldığı gün) anomal gəlir; t_1 = hadisə günündən sonrakı gündə anomal gəlir. t_0 -da DJI üçün məlumat mövcud deyildi.

Cədvəl 2.

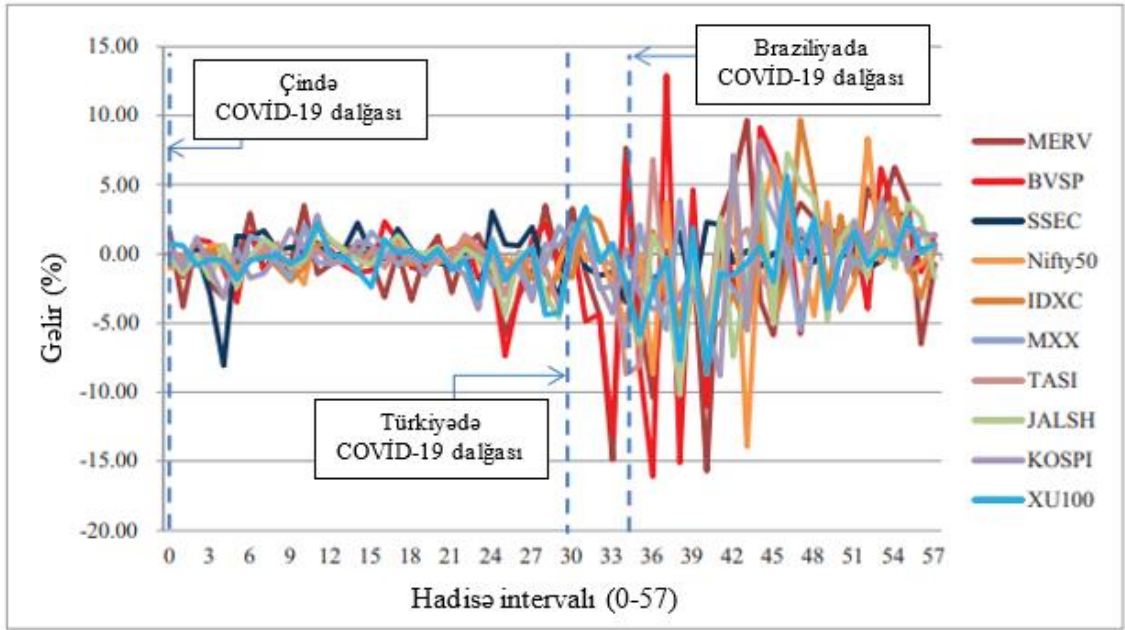
G20 ölkələrinin birjalarının anomal gəlirləri

Anomal gəlirlər (%)					
İEO İqtisadiyyatlar			İE İqtisadiyyatlar		
İndekslər (G20)	t_0	t_1	İndekslər (G20)	t_0	t_1
MERV	1.560	-3.823	AXJO	0.169	-0.235
BVSP	0.203	-1.676	OSPTX	0.166	-0.195
SSEC	0.621	-1.457	CAC 40	-0.432	-0.605
Nifty50	-1.067	-0.475	GDAXI	0.098	-0.019
IDXC	-0.755	-0.121	FTSEMIB	-0.681	-0.762
MXX	0.145	-0.620	NI225	0.078	-1.011
TASI	0.247	-0.283	MOEX	0.615	-0.436
JALSH	-0.260	-1.500	FTSE100	-0.330	-0.562
KOSPI	0.492	-1.062	DJI	NA	-0.598
XU100	0.757	0.580			

Mənbə: Bhanwar S., Rosy D., Sahil N. and Savita R., 2020 Mar., pp.26

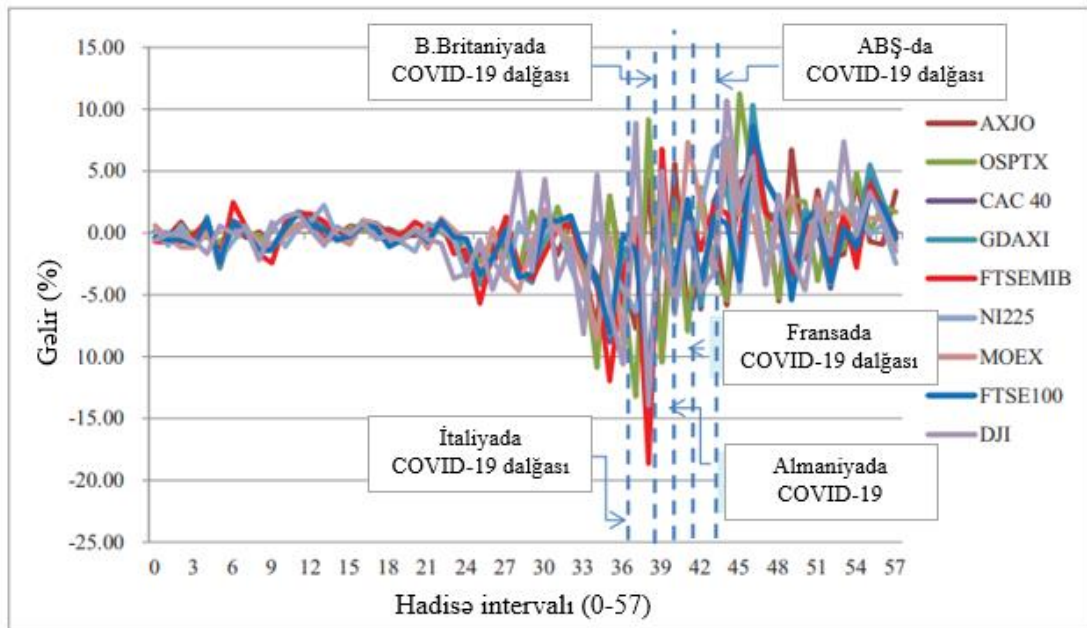
İnkişaf etməkdə olan və inkişaf etmiş G-20 iqtisadiyyatlarında indekslərin AG-ləri 0-dan 57-ci günə qədər müvafiq olaraq Qrafik 1 və 2-də təsvir edilmişdir. Bütün indekslərin AG-i 0-dan 57-ci günə qədər yüksək dalğalanma göstərir. Qrafik 1 göstərir ki, mediada yer alan ən son xəbərlərdən sonra Çin bazarı digər inkişaf etməkdə olan bazarlarla müqayisədə daha çox dalğalandı. İnkişaf etməkdə olan iqtisadiyyatların təmsalında BVSP, IDXC, Nifty50, SSEC, XU100, MERV, JALSH və KOSPI AG-də ən yüksək dəyişkənliyi göstərmişdir.

Qrafik 1-dən aydın görünür ki, 24-cü gündən sonra birja COVID-19-un yayılmasına daha sürətli reaksiya verib. Beləki, Braziliya, İndoneziya və Hindistanın fond bazarlarında yüksək dəyişkənlik (ing. volatility) müşahidə olunur, digər tərəfdən, Çin SSEC indeksində daha az dəyişkənlik göstərdi. Hadisənin 33-cü günündən sonra COVID-19 epidemiyası Braziliya fond bazarında yüksək dəyişkənliyə səbəb olur.

Mənbə: Bhanwar S., Rosy D., Sahil N. and Savita R., (2020 Mar.), pp.26

Qrafik 1. Hadisələr intervalı üçün inkişaf etməkdə olan iqtisadiyyatlarda indekslərin anomal gəliri (0-57)

Mənbə: Bhanwar S., Rosy D., Sahil N. and Savita R., (2020 Mar.), pp. 26

Qrafik 2. Hadisələr pəncərəsi üçün inkişaf etmiş iqtisadiyyatlarda indekslərin anomal gəliri (0-57)

Hadisə intervalı zamanı (0-57) epidemiya Türkiyə, Hindistan və İndoneziyada birjaları zəiflətdi. İnkişaf etmiş iqtisadiyyatlara münasibətdə AG 0-dan 57-ci günə qədər yüksək dalğalanmalar göstərmişdir.

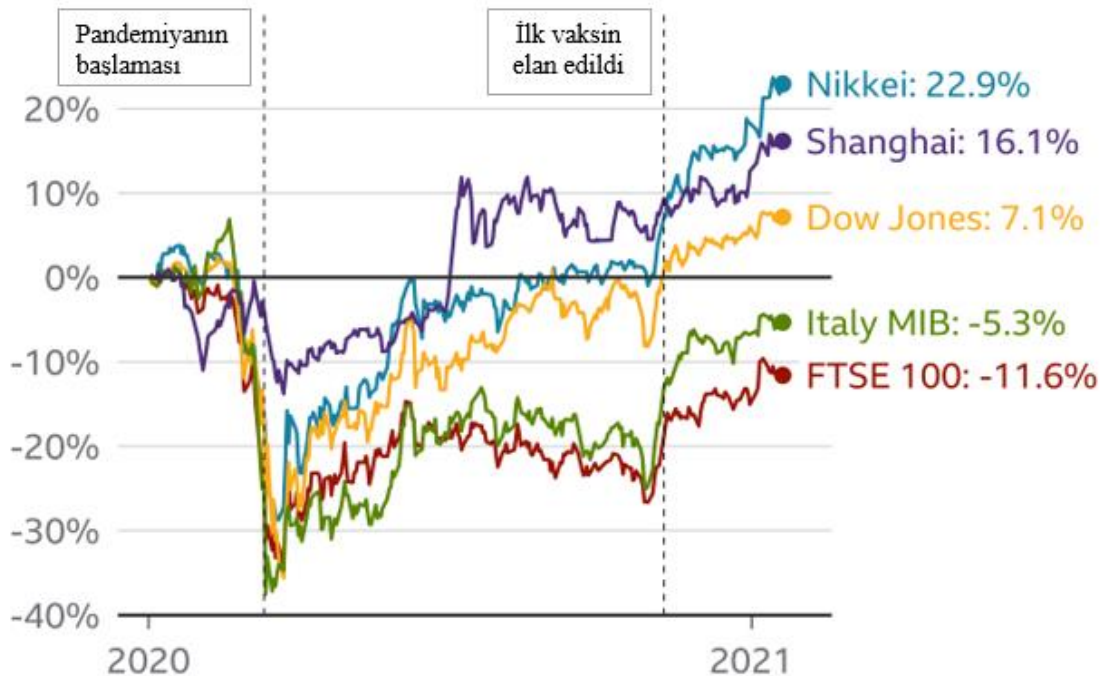
Qrafik 2-yə əsasən belə nəticəyə gəlmək olur ki, COVID-19 dalğası İtaliya, Böyük Britaniya, Almaniya, ABŞ və Kanada birjalarına da təsirsiz ötüşməyib. Pandemiyanın 36-cı günündə İtaliyada və 38-ci günündə Böyük Britaniyada FTSEMIB və FTSE100-ün AG-ləri ən yüksək mənfi dəyərləri bildirdi. Avropanın ən inkişaf etmiş ölkəsi və iqtisadi gücünə sahib olan Almaniyanın GDAXI birja indeksinin göstəriciləri də ən çox dəyər itirlənlər arasında idi. Avropada yayılan sürətli bir epidemiyadan sonra Rusiya bazarı (MOEX) yüksək mənfi AG-lər göstərdi.

COVID-19-un anomal təsirləri təkcə Avropa birjaları ilə məhdudlaşmırdı. 24 Fevral 2020-ci il bazar ertəsi günü Dow Jones Industrial Average və FTSE 100 Çindən kənarında koronavirusun yayılması əhəmiyyətli dərəcədə artdığı üçün 3%-dən çox düşdü. Asiya üzrə kəskin enişlərdən sonra Avropanın əsas qiymət indeksləri də bunu azalmanı izlədi. DAX, CAC 40 və IBEX 35-in hər biri təxminən 4%, FTSE MIB isə 5%-dən çox dəyər itirdi. Neftin qiymətində görülməmiş ucuzlaşma və qızılın qiymətində böyük artım oldu. Fevralın 27-də koronavirusun yayılması ilə bağlı artan narahatlıqlar səbəbindən NASDAQ-100, S&P 500 İndeksi və Dow Jones Industrial Average daxil olmaqla, müxtəlif ABŞ fond bazarı indeksləri 2008-ci ildən bəri ən kəskin enişlərini qeyd etdilər. 2008-ci il maliyyə böhranından sonra DJIA indeksi ən böyük bir günlük azalma (1,191 əmsal) yaşadı. 28 Fevral 2020-ci ildə dünya üzrə fond bazarları 2008-ci il maliyyə böhranından sonra ən böyük bir həftəlik enişlərini bildirdilər.

OPEC və Rusiya martın 5-də neft hasilatının azaldılması ilə bağlı razılığa gələ bilməməsi, Səudiyyə Ərəbistanı və Rusiya isə martın 7-də neft hasilatını artırdıqlarını elan etdikdən sonra neft qiymətləri 25 faiz ucuzlaşdı. Onilliklər ərzində nəqliyyat xərclərinin düşməsi, rabitə xərclərinin azalması və yaxın vaxtlara qədər tariflərin aşağı düşməsi nəticəsində müasir iqtisadiyyatda transsərhəd mal axınlarının rolu da fond bazarına təsir etməkdə böyük rol oynamışdır.

2020-ci ilin martın 9-da ticarət gününün sonunda dünya miqyasında birjalar kütləvi enişlər gördü, STOXX Europe 600 ilin əvvəlindəki pik səviyyəsindən 20%-dən çox aşağı düşdü. 10 illik və 30 illik ABŞ Xəzinədarlığının qiymətli kağızlarının gəlirliliyi tarixdə ilk dəfə olaraq 1%-dən aşağı düşməsi ilə yeni rekord həddə çatdı (Cucinotta, Vanelli, 2020).

2020-ci ilin martın 12-də Asiya-Sakit Okean fond bazarları enişlə bağlandı (Tokio Fond Birjasının Nikkei 225 indeksi də 52 həftənin ən yüksək göstəricisindən 20%-dən çox aşağı düşdü), Avropa fond bazarları 11% (tarixdə bir günlük ən pis eniş) geriləmə yaşadı. Dow Jones Industrial Average əlavə 10% enişlə bağlanarkən (9 Martda müəyyən edilmiş bir günlük rekordu geridə qoydu), NASDAQ Composite 9,4%, S&P 500 isə 9,5% (NASDAQ və S&P 500 də öz zirvələrindən 20%-dən çox aşağı düşdü) geriləmə yaşadı və enişlər həmin həftə ikinci dəfə Nyu-York Fond Birjasında ticarət məhdudiyətini aktivləşdirdi.

Mənbə: Bloomberg, 24 Yanvar 2021, 00:01 GMT

Qrafik 3. COVID-19 pandemiyasının fond birjası üzərindəki təsiri

Qrafikə əsasən deyər bilərik ki, koronavirusun yaratdığı qəza birjalarda qısamüddətli ayı bazarına (ing. Bear market) səbəb oldu və 2020-ci ilin aprelində qlobal fond bazarları yenidən öküz bazarına (ing. Bull market) daxil oldu, baxmayaraq ki, ABŞ birja indeksləri 2020-ci ilin noyabrına qədər 2020-ci ilin yanvar səviyyəsinə qayıtmadı. Nikkei 225 və Shanghai indeksləri 2020-ci ili müvafiq olaraq 22,9 və 16,1% dəyər artımı ilə başa vurduqları halda, Italy MIB və FTSE 100 indeksləri itkilərini geri qaytara bilmədilər. Qəza COVID-19 tənəzzülünün başlanğıcından xəbər verdi.

2020-ci il fond bazarının çöküşü onillik iqtisadi rifahın ardınca baş verdi və böyük tənəzzüldən sağaldıqdan sonra qlobal artımı davam etdirdi. Bununla belə, 2020-ci ildə İspan qripindən sonra ən təsirli pandemiya olan COVID-19 pandemiyası başladı və iqtisadiyyatı məhv etdi. Pandemiya səbəbindən qlobal iqtisadi dayanmalar baş verdi, təşviş alış və tədarükün pozulması bazarı daha da ağırlaşdırdı (Investment trends monitor, 2020).

Ümumilikdə, birjalar 2020-ci ilin mart ayına qədər 30%-dən çox dəyər itirdi, səhmlərin və neftin gözlənilən dəyişkənliyi böhran səviyyələrinə yüksəldi və investorlar riskləri azaltdıqca qeyri-investisiya dərəcəli borc üzrə kredit spridləri kəskin şəkildə genişləndi.

Qlobal maliyyə bazarlarında artan bu qarışıqlıq, böhrandan sonrakı dövrdə G20 ölkələrinin maliyyə orqanları tərəfindən razılaşdırılmış əsaslı və hərtərəfli maliyyə islahatlarına baxmayaraq davam edir.

COVID-19 pandemiyasının kommertiya təsirlərindən biri Çin, ABŞ, Avropa və Yaponiyada, eləcə də dünyanın ən mühüm iqtisadiyyatları da istehsal və təchizat zəncirlərinə təsiri səbəbindən bir çox ölkədə iqtisadi fəlakətlər yaradan mal və xidmət axınında, əmtəə qiymətlərində və maliyyə vəziyyətində gözlənilməz fasilələr yaratmasıdır (Global Action Menu for Investment Facilitation, 2020).

Ümumiyyətlə qeyd etmək lazımdır ki, pandemiya təhlükəsinin elan edilməsi tarixindən (31.12.2019-cu il) maliyyə bazarları yalnız iki ay, yəni pandemiyanın real təsirləri ortaya çıxandan sonra kəskin reaksiya verdilər.

Cədvəl 3-də göstərilən məlumatlardan məlum olur ki, 03.04.2020-ci il tarixinə (pandemiyanın başlanğıc dövrü) 31.12.2019-cı il tarixi ilə müqaisədə (pandemiya təhlükəsi elan edilən dövr) dünya üzrə mövcud olan bütün birja indekslərində kəskin azalmalar müşhidə olunmuşdur.

Cədvəl 3.

Birja İndeksələrin Dinamikası 31.12.2019 – 03.04.2020

İndeksələr	Ölkə	31.12.2019	21.02.2020	1.03.2020	03.04.2020
MSCI-DM	İE Bazarlar	2.353	2.403	1.972	1.777
S&P 500	ABŞ	3.231	3.338	2.741	2.477
CCO-NASDAQ	ABŞ	8.973	9.577	7.952	7.496
FTSE 100	B.Britaniya	7.542	7.542	7.404	5.416
DAX	Almaniya	13.249	13.249	10.439	9.526
CAC 40	Fransa	5.978	6.030	4.610	4.171
NIKKEI 225	Yaponiya	23.657	23.387	19.416	17.820
HANG SENG	HONK KONQ	28.190	27.309	25.232	23.236
MSCI-EM	İEO bazarlar	1.118	1.084	947	832
SHCOMP	Çin	3.050	3.039	2.969	2.764
SENSEX	Hindistan	41.254	41.170	35.697	27.591
RTSI (RUSİYA)	Rusiya	1.549	1.525	1.086	1.057
BIST 100	Türkiyə	114.425	116.829	100.966	89.553

Mənbə: Halim KAZAN., (2020 Mart), s.31

Koronavirus (COVID-19) epidemiyası bütün dünyanı təsirləndirdikdən sonra bir çox ölkənin mərkəzi bankları bazarlardakı likvidlik ehtiyacını ödəmək üçün faiz dərəcələrini azaltmalı oldular. Xüsusilə FED³-in martın 23-də ev təsərrüfatlarına və müəssisələrə kredit axınını dəstəkləmək üçün əlavə tədbirlər planını açıqlaması ilə bazarlardakı inkişafı qarşı tədbir olaraq limitsiz aktiv alışı da daxil olmaqla yeni tədbirlər dünya birjalarında qlobal səviyyədə səhm qiymətlərindəki eniş tendensiyası dayandı. Martın 24-də MSCI-DM 8,77%, MSCI-EM 4,73% və BIST-100 5,98% artıb. Martın 24-dən sonra dünyada səhm qiymətləri uzunmüddətli üfqi bir seyir izləyib (Halim KAZAN, 2020:31).

2021-ci il COVID-19 pandemiyasının başlamasından sonra qeyri-müəyyənlik və gözləntilərdən normal vəziyyətə qayıtmaq ümidləri ili oldu. Qeyri-sabit 2020-ci ildən çıxan investorlar qlobal iqtisadiyyatın hansı istiqamətə yönəldiyinə dair siqnallar axtarırdılar. Peyvəndlərin paylanması və qapanmaların yumşaldılması iqtisadi canlanma ilə müşayiət olundu, lakin virusun yeni variantlarının ortaya çıxması canlanma üçün uğursuzluq ola bilərdi. Bu çaxnaşmalara baxmayaraq, qlobal ümumi daxili məhsul artaraq, bərpadan genişlənməyə keçidi tamamladı və nəticədə əksər fond birjalrı və şirkət səhmləri pandemiyadan əvvəlki pik həddini keçdilər.

Qlobal maliyyə bazarları üçün COVID pandemiyasının ikinci ili birinci il qədər dramatik olmuşdur. Artan enerji və ərzaq qiymətləri istiqraz bazarlarını sarsıdan turbo yüklü inflyasiyaya səbəb oldu, Çin isə ağır çəkili texnologiya və əmlak sektorlarında 1 trilyon dollarlıq silinmə gördü. 2020-ci ildə birja gəlirləri 2009-cu ildəki tendensiyaya, yəni dərin bir fond bazarı tənəzzülündən çıxan ilk ilin gücünə bənzədi. Keçmiş performans mütləq gələcək nəticələri proqnozlaşdırmasa da, aktiv kapital investoru olmaq tarixi hərəkətləri başa düşməyi tələb edir.

Qlobal fond bazarları 2021-ci ili ardıcıl üçüncü il ikirəqəmli qazanla bağladı, çünki ağıllı pul siyasəti və fiskal stimula axını pandemiyadan iqtisadi bərpaya keçməyə kömək etdi. FTSE All-World birja indeksi 2021-ci ildə dollar ifadəsində yüzdə 16,7 artaraq, əvvəlki ilin 14,1 faizlik qazancını üstələdi.

Investorlar 2021-ci ilə yüksəlişlə başladılar, peyvəndlər yayılmağa başladı və artan tələb iqtisadi canlanma ilə nəticələndi. Dünyanın ən böyük mərkəzi banklarının bir çoxunun dəstəkləyici siyasətləri, hökumətin stimullaşdırıcı paketləri və COVID-19 infeksiyalarını aradan qaldırmaq üçün qoyulmuş ən ciddi məhdudiyyətlər dəstəklənən maliyyə bazarlarını yenidən yüksəltməyə kömək etdi (Kenny, Lennard, Turner, 2020).

2021-ci ilin sonuna doğru Mərkəzi bankların maliyyə bazarlarına böhran dövründəki dəstəyi dayandırması və Omicron variantının sürətlə yayılması nəticəsində artan Covid-19 halları investorlarda yenidən təşviş yaratdı. Bununla belə, birjalar artan dəyişkənliyə tab gətirə bildilər və 2021-ci ildə möhkəm bir performans göstərdilər.

Ümumdünya indeksi sentyabrda pik həddindən dekabrın 31-nə qədər demək olar ki, 1 faiz qazanc əldə etdi. Bir neçə qısa satış istisna olmaqla, S&P 500 2021-ci il ərzində 26,9%, Dow Jones Industrial Average (DJIA) 18,7%, Nasdaq Composite isə 21,4% dəyər qazanıb (9).

Dünyanın resurslara ac olan böyük iqtisadiyyatları bir növ normal vəziyyətə qayıtmağa çalışdıqları üçün əmtəə bazarları canlanma yaşadı. Neft və təbii qazın qiyməti son beş ilin ən yaxşısı performansını göstərərək, 2021-ci ildə müvafiq olaraq 50% və 48% yüksəldi və pandemiyadan əvvəlki səviyyələrdən xeyli yuxarı qalxdı. Aşağıdakı qrafiklərdə əsas birja indekslərinin beş illik dəyişimi göstərilmişdir.

Aşağıdakı qrafiklər göstərir ki, birjalar tarix boyu bir neçə pandemiya, müharibə görsə də, tənəzzüllər yaşasa da, uzunmüddətli dövrdə yüksəlməyə meyillidirlər.

³ Federal Reserve System – Federal Ehtiyat Sistemi (həmçinin Federal Ehtiyat və ya sadəcə Fed kimi tanınır) Amerika Birləşmiş Ştatlarının Mərkəzi Bank sistemidir.

Mənbə: <https://www.investing.com/indices/us-spx-500>

Qrafik 4. S&P 500 indeksinin 5 illik dəyişim qrafiki

Mənbə: <https://www.investing.com/indices/us-30>

Qrafik 5. Dow Jones indeksinin 5 illik dəyişim qrafiki

Mənbə: <https://www.investing.com/indices/nasdaq-composite>

Qrafik 6. Nasdaq indeksinin 5 illik dəyişim qrafiki

2021-ci il pandemiya ilində (2020-ci il) dəyərini bir neçə dəfə artıran bəzi texnologiya şirkətləri üçün bir qədər fərqli oldu. Belə ki, pandemiya zamanı ən yaxşı performans göstərən bəzi texnoloji şirkətlərə investisiya edən Cathie Wood's Ark Innovation mübadilə fondu 2020-ci ildəki meteorik 150 faiz qazancına baxmayaraq, 2021-ci ildə 23 faizdən çox dəyər itirdi. Ancaq, ən böyük texnoloji səhmlər hələ də S&P 500-ün qazancına ən çox töhfə verənlər kimi seçilirdi. Onların digər şirkətlərə nisbətən nəhəng ölçüləri, indeksin ölçülməsi yolu ilə nisbətən kiçik olan səhm qiymətlərinin yüksəlişini daha təsirli etdi. S&P 500-ün performansına töhfə verən ən yaxşı altı şirkət, bazar kapitallaşmasına görə dünyanın iki ən böyük şirkəti olan Microsoft və Apple tərəfindən idarə olunan böyük texnologiya adları idi. Bazar dəyəri müvafiq olaraq 2,5 və 2,9 trilyon dollar olan hegemonlar son bir ildə demək olar ki, 51 faiz və 34 faiz bahalaşdı. Goldman Sachs⁴-a görə, dekabrın əvvəlində yalnız beş səhm - Microsoft (MSFT), Google (GOOG), Apple (AAPL), Nvidia (NVDA) və Tesla (TSLA) aprel ayından etibarən S&P 500-ün gəlirinin 51%-ni təşkil edib (10).

Texnologiya sektoru həmçinin Atlantik okeanı boyunca bazarları yüksəltməyə davam etdi və bu, Pan-Avropa Stoxx 600 indeksi üçün 22 faiz artıma səbəb oldu. Bu, 2019-cu ildəki 23 faizlik artımdan cüzi şəkildə geriləyərək, 2009-cu ildən bəri indeks üçün ikinci ən yaxşı göstəricidir. Asiyada Yaponiya səhmləri üçün də güclü bir il oldu, Topix indeksi 2020-ci ildəki 5 faizdən az yüksəlişlə müqayisədə 10,4 faiz artdı (11).

Bununla belə, inkişaf etmiş bazarlardakı güclü qazanclardan fərqli olaraq, Honq-Konqun Hang Seng indeksi Pekinin xüsusilə təhsil və texnologiya sektorlarını hədəf alan tənzimləyici təzyiqli nəticəsində 14 faizdən çox dəyər itirdi. Çin materik CSI 300 indeksi 5 faizdən çox düşdü. Bu azalma daha geniş MSCI İnkişaf etməkdə olan Bazarlar indeksində dollar ifadəsində 5,3 faiz ucuzlaşmaya səbəb oldu (Ahmar, Val, 2020).

İqtisadçı ekspertlərin fikrincə, 2022-ci il təchizat zənciri problemləri və artan inflyasiya ilə müşayiət olunacaq. Belə ki, 2021-ci ildə ərzaq və enerji kimi sahələrdə qiymətlər xüsusilə sürətlə artdı və ABŞ-ın istehlak qiymətləri indeksi noyabrda ilin əvvəlki səviyyələrindən 6,81% yüksəldi ki, bu da təxminən dörd onillikdə görünməmiş bir artımdır. Media inflyasiyanın hara gedəcəyi, ona nəyin səbəb olduğu, nə qədər davam edə biləcəyi və buna cavab olaraq nə edilməli olduğu barədə mübahisələrlə doludur (Dahl, Giudici, Kumar, 2020).

⁴ Goldman Sachs Group, Inc. qərargahı Nyu-Yorkda yerləşən Amerika Çoxmillətli İnvestisiya Bankı və Maliyyə Xidmətləri şirkətidir. Goldman Sachs investisiya bankçılığı, qiymətli kağızların anderraytinqi, aktivlərin və investisiyaların idarə edilməsi və əsas brokerlik xidmətləri təklif edir.

Nəticə

Ümumilikdə, 2021-ci il ərzində birjalar nisbətən sabit yüksəlişi davam etdirdi, ABŞ-da böyük həcmli səhmlər rekord həddə çatdı. Effektiv peyvəndlərə əlavə olaraq, bazarlar güclü korporativ gəlirlər və artan istehlak tələbi də daxil olmaqla bir sıra digər müsbət irəliləyişlərlə dolmuşdu. Üçüncü rübdə ABŞ korporasiyaları həm dollar ifadəsində, həm də ÜDM-dəki payı (11%) kimi rekord mənfəət əldə etdilər. Bəzi uğursuzluqlara baxmayaraq, qlobal maliyyə bazarları ABŞ-dakılarla yanaşı yüksəlməyə davam etdi.

2022-ci ilə doğru gedən investorlar səhmlərin yüksəliş trayektoriyasını davam etdirmə potensialı ilə bağlı nikbin qalırlar. Covid-19 hadisələri, yeni gərginliyin tədarük zəncirlərinə, malların qiymətinə və şirkətin fəaliyyətinə nə dərəcədə təsir göstərə biləcəyi ilə bağlı narahatlıqlar dünya fonunda artmağa davam edir. Omicron variantının ortaya çıxmasından sonra başgicəlləndirici birja dəyişkənlikləri və gözlənilməz pandemiya təsirləri ilə inamın necə sarsıla biləcəyini vurğuladı. Eyni zamanda ABŞ Federal Ehtiyat Sisteminin rəsmiləri 2022-ci ildə faiz dərəcələrinin üç dəfə artıracağını gözləyirlər, çünki Mərkəzi Bank inflyasiya təzyiqlərini azaldır.

Ədəbiyyat

1. Economic Times. (2020). "Covid-19 impact: How stock exchanges are protecting their markets from intense volatility". <https://economictimes.indiatimes.com/markets/stocks/news/covid-19-impact-how-stockexchanges-are-protecting-their-markets-from-intensevolatility/greece/slide-show/74772309.cms>
2. <https://www.nasdaq.com>
3. Investment policy framework for sustainable development. (2015). United Nations Conference on Trade and Development". New York and Geneva: United Nations, UNCTAD, 157 p.
4. Bhanwar, S., Rosy, D., Sahil, N., Savita, R. (2020). "The outbreak of COVID-19 and stock market responses: An event study and panel data analysis for G-20 Countries", p.26.
5. Cucinotta, D., Vanelli, M. (2020). "WHO Declares COVID-19 a Pandemic". Acta Biomed, 91(1):157-60.
6. Investment trends monitor. (2020). "Impact of the COVID-19 pandemic on global FDI and GVCs. Special issue". March 2020 – United Nations Conference on Trade and Development. New York and Geneva: United Nations, UNCTAD, 5 p.
7. "Global Action Menu for Investment Facilitation. (2020). May, 2017, United Nations Conference on Trade and Development. New York and Geneva: United Nations", UNCTAD, 20 p.
8. Kenny, S., Lennard, J., & Turner, J. D. (2020). "The macroeconomic effects of banking crises: Evidence from the United Kingdom, 1750-1938. Explorations in Economic History", 79 (101357), p.1-18. <https://doi.org/10.1016/j.eeh.2020.101357>.
9. <https://m.economictimes.com>
10. <https://www.who.int>
11. <https://www.bloomberg.com>
12. Ahmar, A., & Val, E.D. (2020). "SutteARIMA: Short-term forecasting method, a case: Covid-19 and stock market in Spain. Science of the Total Environment (Epub ahead of print)". <https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2020.138883>.
13. Dahl, J., Giudici, V., & Kumar, S. (2020). "Lessons from Asian banks on their coronavirus response. McKinsey & Company". <https://www.mckinsey.com/industries/financial-services/our-insights/lessonsfrom-asian-banks-on-their-coronavirus-response>

Rəyçi: i.ü.f.d. Nigar Atakişiyeva

Göndərildi: 08.07.2022

Qəbul edildi: 31.09.2022